

І, відпустивши їх, узяв псалтир, у смутку розігнув її, і ось що мені відкрилося: "Об чім печалишся, душе моя? Навіщо родиш в мені сум'яття?" І потому зібрав я слова ті, що полюбилися мені, і уклав їх за порядком, і написав. Якщо вам останні не вподобаяться, начільні хоча б возьміте...

З "Повчання" Володимира Мономаха

Він управляв свій сад і годував бджіл. Робив це також і батько його, і дід, і того батько й дід, а давала їм земля плоди у споконвічній щедрості своїй, а бджоли збирали мед із буйного земного цвітіння — і не знали вони ані голоду, ані скрути, ані сумління не докучало їм, бо праведним був їхній труд, руки землю голубили й милували, красно милували та голубили, отож і він управляв свій сад і годував бджіл.

Бували дні вдатні, траплялися й лихі, однак він зроду не нарікав, бо бачив у тій зміні належний плин життя, котрого не можна перемінити ані одвернути жодним робом.

І коли одного дня він постеріг, що руки йому вже згрубіли, а пальці втратили давню гнучкість і вправність, а сонце було неначе настирливіше, ніж зазвичай, бо лізло в очі, аж вони сльозавили, а втома ще задовго перед вечором, до полудня пригинала плечі, — коли він таке постеріг, то зі спокоєм утямив, що прийшла до нього та пора, коли важко самому управляти сад і годувати бджіл. Так він запримітив зненацька й відразу свою старість і свою самотність,— тота не докучала йому перше, він навіть не зауважував її, позаяк усе забирали бджоли й сад, з тим були його помисли, довкола того оберталося життя. Тепер, коли він запримітив свою самотність, він запримітив також і те, що, забравши його силу, сад і бджоли залишили йому щось інше, з чим важко впоратись — був то час,

котрий він не годен тепер зужити на щось, бо вмів тільки управляти сад і годувати бджіл. Відчував самого себе у тім часі, і свої обважнілі, тягаруваті руки, і свою присивілу бороду, і втому в плечах — усе те просилося в часу з нікчемною, непристойною для садівника і бортника безсилою квалістю: зостав, не руш, обмини, а час не обминав, у часі оберталися: його сад, що був тепер не такий задбаний і плеканий, як перше, його руки, гудіння бджіл, навіть саме сонце. Усе те було не так залежне само від себе й одне від одного, як залежне від часу, від його невтримного й невідворотного руху, котрий сам себе не виявляв нічим, затаєний і хитрий, а лиш позначав усе доокіл, немов ставив зарубки упродовж свого шляху, якби на кпини ставив ті зарубки, бо ж ніколи не вертав назад.

Єдине, чим він міг тепер заповнити ту прірву, що йменувалося часом,— то спогади. Бачив себе малим, на чиємусь коліні, був тоді захищений од того, що поймає часом, бо ж не усвідомлював, як матиме колись його аж досить,— а тільки для того й матиме, аби розуміти, як мало його має і як мізерно мало мав.

Бачив себе уповні сил, коли, здавалося, з нього виходила така потуга, така міць, що змушувала рости дерева, й веліла спадати дощеві, й гриміти громові, й бджолам — творити мед; а й тоді не міркував про час, не дбав про нього, просто знав, що йому не раз бракує дня, аби управляти свій сад і годувати бджіл, тоді пробуджувався скоріше од сонця, од землі, огорнений свіжістю, зоставленою ніччю, йшов у свій сад, де гілля вгиналося на врожай, де в'язався грудкою зеленою і терпкою юний плід на молоденькому дереві, і де чутно було, як вгризається в землю корінь, аби утвердити той плід і дати йому розвись. Він гадав, що все те йде з його рук, з його невтишого бажання управляти свій сад; а тепер він сидів і дивився на сотворене власними руками; воно ж нечутно й поволі йшло услід за часом кудись, до чогось, чому він не знав

назви або ж не хотів навіть визначати того — з якогось там приводу не хотів чи не вмів — і приводу також не назвав би; усе йшло поволі кудись за часом, і він так само йшов, нікуди не йдучи водночас, не зрушуючись із місця навіть.

Тоді він затуляв долонями обличчя і вже не бачив нічого: ані свого саду, ані самого себе, ані неба— йому спало на думку, що, коли не хочеш бачити неба, не треба запинати його величезною плахтою, досить зімкнути повіки, аби не бачити неба; і ця думка була ще одним ствердженням, що небо те — поза ним, само з себе, і перебуде довіку, хоч би він його й не бачив.

Дивився на бджіл, котрі носили свій взяток до вуликів, і чим довше дивився, тим дивнішим було йому, що вони отак носять той мед йому у користь, а він — над ними, поза ними; бачать вони його чи не бачать — а він є, і вони — для нього, він збирає плоди їхньої праці, а вони, несвідомі того, носять і носитимуть медовий взяток, пахучий трунок, ліпитимуть соти — а він збиратиме плоди їхньої праці, свідомий того, що вона йому потрібна, а коли потрібна — належить, отже, йому.

І земля давала плоди своєї праці, не тямлячи, що він бере їх так само, як мед,— бере щось незаперечно належне йому, хоча тільки він сам, із власної потреби і завдяки власній волі дійшов висновку, що йому те все належить, він над тим господар. І ріка давала йому, несвідомо давала — рибу, і воду, і він брав; і ліс давав дерево і вогонь, а він брав, брав більше, ніж вони могли дати, бо примножив їхні можливості своїми руками і мислю. І знову ж таки — він був свідомий того, що бере, а вони давали цілком безвідні, залежні і водночас вільні завдяки саме тій безвіднос-ті й неусвідомленню своєї залежності.

За тим ще раз прийшов мент, коли йому захотілось долонями затулити обличчя, аби прикликати видимість

зникнення всього доокруж, крім нього самого,— то було тоді, як раптом, маючи час до роздумів, довших від дня і ночі, дійшов мислі, що, може, над ним так само, як він над бджолами, і над садом, і над землею, стоїть хтось, хто збирає плоди його праці (а якої праці, якої ж то праці, коли тими плодами, зродженими землею і його руками, користує він сам, хіба не правда — тільки він сам?),— а таки ж беруть щось у нього, не може бути, аби все було зроджене для нього, для того, аби дарувати йому щось, а він сам — для того, аби брати, і множити дане і взяте. Над ним стояло щось, було, існувало щось, жахливо свідоме своєї влади над ним, а він досьогодня не відав того, як брали його взяток, творений ним солодкий трунок,— чим же користало те щось, котре він раптом уловив, усвідомив у дивну і єдину, може, в житті мить одкровення? Де був, у чому полягав сенс його буття? Чень же не в тім, щоб лиш користа-ти, і брати, і помножувати,— а в чім же, в чім? І який його мед, котрий він несвідомо вкладав у соти, що будуть вибрані, і витиснені, і покинуті кимось потому — що ж той мед? Прийшло в душу його сум'яття, і не було дороги, на котру міг ступити, щоб пізнати непізнане, щоб визволитись од сум'яття, од того, що, невидиме, чигало на нього зі спокоєм певності у своїй всесильності. А тоді в його сад, вже досить занедбаний і дещо здичавілий, увійшла жінка. Молода й гарна, вона відгортала гілля дерев руками, не прикривала одслонені перса, а тільки відгортала зелене гілля, і відгортала довге волосся, котре вкривало її мало що не всю, стелячись по плечах вділ. То хоча вона була молода й гарна, він не подивував, що прийшла саме до нього, бо він був мудрий, а округлість її грудей, і тужавий лук стегон, і спів нап'ятої тятиви її ніг були красномовніші од усіх слів, і навіть красно-мовніші од радісного пламеніння очей, з котрим прийшла вона до нього, бо хотіла прийняти, дістати пізнання чогось тривожного, гарячого, і він відчув себе дужим, і ще дужчим завдяки своїй мудрості, і дав їй пізнання того тривожного й гарячого, за котрим вона прийшла, і був для нього в тому рятунок від його сум'яття, бо сам він визволився від нього в тому гарячому, необхідному й

тривожному, а заспокійливому водночас. Він дав їй пізнання, вона ж дала йому себе — дала, свідомо свого дару, і якраз у тому, що вона була свідомо свого дару, зріло спасіння від сум'яття.

Порятований, він зумів досягнути те, над чим даремно бився на самоті: щось, що стояло над ним, потребувало мислі його — легкої й важкої, народженої в муках чи впійманої несподівано,— це, напевно, було оте, для чого обертався в часі і збирав плоди землі, ріки, лісу, то був сенс його рук, його тіла — задля того все існувало, аби хтось, невизначений, невідомий, незнаний, збирав мед його мудрості — думку. І, жахнувшись, він відчув на собі невтримний тягар, якби сам обернувся бджолою, затисненою двома не-' делікатними, грубими, важкими пальцями,— і знов обступило його сум'яття, постійно вчувалась чиясь, невидима, але важка присутність, і усвідомлював він свою залежність, і це було найгірше — не так сама залежність, як — відтепер — повсякчасне й гірке усвідомлення її.

Пробував не мислити — заховати для себе своє; намагався вбирати в себе світ — білі руки жінки, запах її тіла, зелене гілля дерев, круглу корону на вистиглій головці маку, смак овочу, хрускіт гілки під ногою, тепло вогню і прохолоду води. А хоч він приймав це в себе, вбирав, усмоктував, все одно йому чогось бракувало — може, усвідомлення себе самого в світі, зв'язку з ним (який би не був, а таки зв'язок), а зв'язок той давався тільки завдяки мислі, інакше годі було розчинитися, відчувати себе спільником усього сутнього; без мислі плавалося на поверхні викинутою, зайвою тріскою; видаленим геть непотрібом. Він розумів, що те, невідоме й незбагненне, котре стояло над ним і присутність якого він так важко відчував, відміряло йому ось звідти й доти, якраз рівно стільки, скільки зможе дати, скільки буде потрібен,— стільки й триватимуть у часі його руки, тіло, його ноги, що топчуть землю, несвідому свого завдання. Він увійде одного дня в ту землю,

позоставивши тому, невідомому, гіркуватий і чистий мед своєї мудрості. А не бажав собі того — бути наперед витисненим, бути пограбованим, хтось, хто заздалегідь знав, як усе з ним скінчиться й подіється, потребував сили його — не сад узяв силу, не плекані бджоли, а те, оте інше, без імені і без обличчя, і він не бажав скоритись йому, прагнув сам визначити собі час і сам розпорядитися собою. Гадав, що вмиратиме важко, і не тому, що сам розпорядився собою і визначив час кінця свого, одбираючи в себе життя, буде так тому, що обтяжувало його знання і те, що відав, прийнявши в себе, і що беріг у собі, а не виказав нікому.

Одну лиш мав утіху, що сам розпорядився собою, що вільний, бо сам визначив день і мить свого скону, і вже не належав нікому й нічому, і ніщо не спивало меду його мудрості.

А коли він умирав, то стояла при ложу — не бачена, не помічена — доля його, і затуляла собі обличчя, аби не пробилась назовні усмішка — впілжаліс-лива, а впілгірка, а впіл — зневажлива: знала, що не сам він призначив свій час, не сам розпорядився собою — лиш сталося так, як мало статись; саме так усе й мало бути, а не інак, хоч він не відав об тім нічого, і добре було йому з тим.

А коли він умирав, стояла біля ложа жінка, і при персах її пручалось дитя, їхній син новонароджений, котрого він не бачив ані разу, котрому не встиг сказати ані слова — а однак, сам того не відаючи, вклав у душу сина тягар своїх знань, і дитя тримало, несвідоме того тягаря, нелегкий дар у малих долонях, а він умирав і дивувався, чому вмирає легко, хоча нікому не виповів, що відає і знає.

А син по ньому управляв сад і годував бджіл...